

SZÉCHENYI ISTVÁN

(1791–1860)

1828. november 19-én Széchenyi István gróf levelet kapott Nathan Arnstein bárótól, a bécsi Arnstein és Eskeles bankház egyik vezetőjétől. Az üzletember pénzüszükére hivatkozva elutasította tízezer forintos hitelkérelmét. Az udvarias kifogás nem tévesztette meg a grófot, aki – bármilyen ziláltak is voltak ekkoriban a pénzügyei – most élte át először, hogy nem kap kölcsönt. A hatás sokkoló volt – de nem a pénztárcája, hanem készülő új könyvének gondolatmenete szempontjából! A jó nevű bankár nyilván csodálkozva olvashatta a gróf cseppet sem sértődött, hanem köszönetet tolmácsoló választát: „Országom nyomorúságos viszonyai között összes javimmal sem tudok Önöknek biztosságot nyújtani – még egy forint erejéig sem! Az egész biztosság, amit nyújtani tudok, csak becsületelem és igazságom.” Ez utóbbi fedezetfajtának azonban – aligha véletlenül – nincs rubrikájuk a világ pénzintézeteinek hitelkérelmi úrlapjain...

A bank néhány nap múlva megküldte a pénzt, gesztusát tehát nyilván csak figyelmeztetésnek szánta. Ám Széchenyi gondolkodására már megtette hatását a nagy felismerés: elsősorban hazánk alkotmánya, törvényei teszik lehetetlenné, hogy a gyarapodás egyébként javarészt meglévő eszközeivel élni lehessen. A sokféle zsákutca között tehát a hitel – kétféle értelemben is: pénzkölcsön és emberek közötti bizalom! – adja a kézbe a labirintusból kivezető fonalat. Ezt követi majd három hónapig a megfeszített alkotómunka során, míg végül 1830 januárjában megjelenik a legnagyobb hatású magyar könyv, a *Hitel*.

A magyar polgári átalakulás első átfogó programjának kidolgozója elmúlt 38 éves, és éppen öt esztendővel korábban – a Tudományos Akadémia megalapításával – hívta fel először magára a szélesebb közvélemény figyelmét. Életrajzírói utóbb aprólékosan vizsgálták a gyermekkorát, hátha fény derül valamiképp a zseni természetrajzára. De ha akadt is a családi örökségben néhány szokatlan vonás, korai évei nem sokban tértek el osztályos társaiétól. A família grófi koronája még nem volt százesztendő, amikor 1791. szeptember 21-én István megszületett, de vagyona alapján már apja, Széchenyi Ferenc is a legelőkelőbb bécsi társasághoz tartozott. A korai éveiben a felvilágosodás eszméinek elkötelezett, és ezért II. József császár idején közhivatali is vállaló grófnak nemcsak a – máig a nevével viselő –

Nemzeti Könyvtár megalapításáért mondhat köszönetet a nemzet, de ugyancsak közcéla adományozott gyűjteményei adták az alapot a Nemzeti Múzeum létrehozásához is. Édesanyja, *Festetics Júlia* pedig annak a *Festetics György* grófnak volt a húga, aki birtokán az ország első felsőfokú mezőgazdasági tanintézetét, a Georgikont felállította, és irodalompartoló hírnevét olyan jeles rendezvénysorozattal alapozta meg, mint a keszthelyi Helikon-ünnepségek. Sokat elárul a hazai polgári átalakulás hőskoráról, hogy a magyar művelődésért ennyit áldozó családok gyermeke Bécsben látta meg a napvilágot, anyanyelve a német volt, és a legbizalmasabb feljegyzéseit, naplójegyzeteit haláláig ezen a nyelven vezette. Amikor meglehetősen laza és kellemes iskolaévek után a napóleoni háborúk forgatagában a fiatal gróf katonai szolgálatba lépett – előbb a nemesi felkelők közt, majd a hivatásos hadseregben –, a „haza” fogalma még inkább a Habsburg Birodalmat jelentette számára, semmint *Szent István* koronájának területét.

Hogyan lett belőle mégis „a legnagyobb magyar”, a nemzet mitikus magasságokba emelkedő „civilizátora”? – ez az első kérdés, amelyre minden Széchenyi-életrajznak felelnie kell. Nos, a magyarázat kiindulópontja talán a személyiség sajátos nyugtalansága lehet; valami

féle másra, többre vágyódás mindannál, amit a bécsi társaság nyújthatott. Ez az érzés – amelynek nincs „oka”, mert a gróf természetének örökölt sajátossága – egyfelől segítette mindinkább tudatosítani az ifjú Széchenyiben azokat a tényleges különbségeket, amelyek őt a rokoni-baráti-ismerősi körtől valóban elválasztották. Másfelől – személyes sors és „korszellem” ritka szerencsés találkozása folytán – „idegenség”-élményének hallatlanul gazdag kifejezési formákat kínált a romantika életsemény- és életstílus-választékának kibontakozása. A nyugtalanság azután fokozatosan az ambíció, a teljesítményre törekvés belső motorjává alakult át, amely a hiúság és minőség-érzék korlátai között indította el a személyes hivatás keresésének rögzös útján.

Széchenyi jó másfél évtizedig hitte és remelte, hogy a hadseregben fut majd be fényes karriert. I. Ferenc császár azonban egy besüggőjelentés alapján – amelyről persze a grófnak fogalma sem volt – megbízhatatlannak tartotta, és minden alkalommal visszadobta a fiatal százados előléptetési kérelmét. Ez a kicsinyes eljárás egyfajta váltóként működött Széchenyi pályáján: elzárta a szokványos birodalmi érvényesülés sínparját, s egy másik irányba, az önmagához és a magyar hazához történő visszatérés útjára irányította őt. Ennek állomásait vándorévei alatt járta végig; vándorlásai során, amelyek egyfelől Nyugat-Európába, Angliába, továbbá a Mediterráneum és a Levante tájaira, másfelől a lélek mélységeibe, az önvizsgálat és az önismeret világába vezették.

Mindkét útnak az 1820-as évek közepe táján ért a végére. A Kelet a múlttal szembesítette: a török és görög tájakon olyan civilizációkat vélt látni, amelyeknek előregedett népei kultúrájuk romjain vegetálnak csupán. Nyugaton viszont a jövőt hitte felismerni: fiatal nemzeteket, amelyek a technikai modernizáció és a demokratikus társadalomszervezés segítségével addig ismeretlen csúcokra jutnak el. Kezdetben azt hitte, a magyarság – a „Kelet népe” – már menthetetlenül az előbbieket sorsára jutott. De az 1820-as évek első felében végre hosszabb időt töltött Magyarországon, és a jó barátok – közöttük is legelső sorban *Wesselényi Miklós* – hatására immár olyan fiatal nemzetnek kezdte látni a magyarságot, amely „nem volt, hanem lesz”. Nevezetes barátságuk során, a látszat ellenére, az öt évvel fiatalabb erdélyi báró gyakorolta a nagyobb hatást társára, mert

életre szóló mintát adott számára: azét az – immár hangsúlyozottan magyar – arisztokrataét, aki az övének is ősbibb familiával, politikai tradíciókkal, régi híres ménessel, politikai népszerűséggel és igazi személyes függetlenséggel rendelkezik, s abban látja egyedüli célját, romantikus élethivatását, hogy energiáit vasakarral állítsa egy szerencsétlen, rút feudális nyomorba süllyedt történelmi közösség, a magyar nemzet felemelésének és átalakításának szolgálatába.

A jó barátok pontosan tudták, mi kell az okos hazaszeretethez: egyfelől komoly tudás, igazi szakértelem, másfelől pedig a hatékony cselekvés állandó kontrolljaként erkölcsi tökéletesedés. Széchenyi hihetetlen lendülettel és akaraterővel pótolta ifjúkora műveltségi hiányosságait. Keleti útján azért szereltetett a szokásosnál nagyobb ablakokat batárjára, hogy minden fölös percet a ládászám magával vitt könyveknek szentelhesse. A naplókban ugyanakkor nyomon követhető, milyen kétségbeesett igyekezettel próbált megfelelni az erkölcsi tisztulás követelményének is. Nápolyi, majd keleti útján egyfajta világnézeti érés is lejátszódott benne: felerősödött Isten-kereső szenvedélye. Fokozatosan a katolikus tradíció és a liberalizmus értékvilágának olyasféle, a felekezetiességtől eltávolodó, a súlypontot az erkölcsi világtrend egyetemességére helyező szintéziséhez jutott el, mint tőle függetlenül, de vele egy időben a nyugat-európai katolikus értelmiség legjobbjai. Másfelől egy megrázó érzelmi élmény fekete árnya sejjik fel újra és újra lelki erőfeszítéseinek hátterében. 1814-ben, amikor a bécsi kongresszus idején egyike volt a harcmezők után a női szalonokban is sikerrel csatázó, ifjú tisztok seregének, váratlanul megperzselt a szerelem, amely sógornője, az ír származású, hollófekete szépség, *Caroline Meade* iránt támadt a szívében. A dolognak gyorsan vége szakadt – mélységéről, „részleteiről” máig erősen eltérőek a vélemények –, maga a fiatal huszárcapitány is hamar újabb szoknya után fordult, ám később meglepő érzékenységgel vette magára a felelősséget amiatt, hogy a férjhiúságból, vigyázatlanul elhintett pletyka igen kellemetlen helyzetbe hozta az asszonyt. Az ennek nyomán születő önvád mértéke azonban már nincs arányban az elkövetett bűnnel – különösen azzal együtt nem, hogy az asszony szomorú haláláért (1820) is önmagát tette felelőssé, noha azt tudóbaj okozta. Ez a különös aránytévésztés már világosan jelzi, hogy Széchenyi ekkoriban vette fel a küzdelmet egy olyan ellenséggel, amely nem a csaták zöld fűvén, hanem a lélek belső tereumain támadott, és amelyet – bár száz útközött hóse volt és féltucat hadiköltőtűntetés csillogott a mellén – élete végéig nem tudott, mert nem is lehetett legyőzni.

Az orvostörténeti szakkutatás ma még nem egységes Széchenyi pszichés körtörténetének megítélésében, így abban sem, vajon közéleti tevékenységét mennyiben befolyásolták esetleges lelki defektusok. A legújabb kutatások azt mutatják, hogy már kora ifjúságától kezdve elsősorban hipochondriás képzetekben megnyilvánuló hangulat-zavar mutatható ki írásaiban, melynek tünetei lényegében egész életén át hasonló formában, bár változó erősséggel jelentkeztek. Fáradtsága és életuntságja lehetett romantikus póz, de a húszas évektől

kezdve folyamatosan hangoztatott halálfélelme és rettegése – amelynek konkrét oka alig-alig volt – nyomatékos jele egy kezdődő betegségnek, amely azonban kizárólag hangulatvilágát befolyásolta, és semmiféle hatással nem volt logikájára, memóriájára, általános értelmi képességeire. Ettől kezdve a naplók annak a szakadatlan küzdelemnek a nyomait is őrzik, amellyel ez a különös egyéniség igyekezett kordában tartani azokat az objektív és szubjektív erőket, amelyek a felnőttkorba lépő Széchenyi Istvánt éppen azzá a különös sorsú zsenivé formálták, amilyenek ma ismeri őt a nemzeti emlékezet. A belső mérleg egyik serpenyőjében az egész életutat átívelő erkölcsi elkötelezettség, hivatás- és felelősségtudat egy történelmileg kialakult s értékhorozónak tekintett közösség, a magyar nemzet iránt. A másikban viszont egy kórosan szélsőséges hangulatvezérlésű s emiatt súlyos önértékelési zavarokkal küzdő, hipochondriás és paranoid veszélyeztetettséggel viaskodó, egocentrizmusra hajló lelkiállat. Ezek eredendően centrifugális erői között fonta két és fél évtizeden át a valódi, s később már csak a látszategyensúly kötelekeit a férfi – hiszen csupán részben az ő akaratán, legalább ennyire egy viharos kor politikai, gazdasági, társadalmi életének tőle javarészt független eseményein is múltott, mennyire volt és lehetett képes kordában tartani az értelem fénye mögött megbúvó árnyakat.

A tízes évek vége még az útkeresés, a húszas évek eleje viszont már a saját hivatásra való rátalálás korszaka Széchenyi István életében. A Wesselényihez fűződő barátságát a szélesebb közvélemény körében is legendássá vált angliai utazás pecsételte meg. Aligha véletlen, hogy a legnagyobb szerelem is épp ekkoriban ragadta magával: a szépasszony, aki rabul ejtette, a rokon Zichyek közül való ifj. *Károly* gróf felesége, az osztrák családjának szerényebb nevét a maga sugárzó szépségével sokszorosan ellensúlyozó *Seilern Crescence* grófnő. A férj, birtokait nem számítva, húsz esztendővel, két korábbi házassággal és hét gyermekkel volt gazdagabb asszonyánál, s még további hét, immár édesgyermek gondját rakta felesége gyöngé vállaira. *Crescence* ugyan nem maradt közömbös új rajongója iránt, de határozottan elutasította közeledését. Az a sajátos egybeesés, hogy újra megtalált nemzeti kötődése időben párhuzamosan bontakozott ki egyre reménytelenebb – tehát hozzá egyedül illő! – szerelmével, az elviselhetetlen feszültségek levezetésének különleges, új energiákat felszabadító megoldását, e két élmény sajátos „logikai” összekapcsolását sugallta Széchenyi számára: a magyar hazika felemeléséért vívott küzdelemben fejeződik ki, nyerhet sajátos kielégülést szerelme! E jellegzetesen romantikus megoldást *Crescence* grófnő kezdetben nyilván főképp a botrány elkerülése érdekében szorgalmazta, s csupán később ragadhatta meg az a pátosz, amelyet azután a gróf lelkesítő közéleti sikerei adtak e kissé melodramatikus önfeláldozásnak.

És már itt is állunk a nagy tettek bejáratánál. A bécsi udvar a napóleoni háborúk után abszolutista kísérletbe kezdett, de a megyei ellenállás végül kikényszerítette, hogy 1825-ben újra összehívják az országgyűlést. Széchenyi a felsőtáblán a megyei követek álláspontját támogatva, így megnövekedett tekintéllyel látó-

gathatta az alsótábla követeinek immár a nemzeti nevelés és a magyar nyelv ügyét tárgyaló ún. kerületi tanácskozásait a pozsonyi megyeházán. Itt került sor november 3-án arra a jelenetre, amely a jelképek szintjén egy új történelmi időszak, a magyarországi polgári átalakulás korának nyitánya lett. Több változatban maradt fenn, mit is mondott a „*nemes gróf*”, miután *Felsőbüki Nagy Pál*, a régi soproni ismerős, az ellenzék vezérszónoka „*felsőszék tüzze*” kelt ki a nemzeti kultúra támogatására rest, elkorcsosuló főnemesek ellen. A szemrehányás természetesen nem Széchenyinek szólt, s az ötletet sem ez a filippika adta – a felvilágosodás óta forgott már a nemzet legjobbjainak körében a magyar nyelv kiművelését szolgáló intézmény eszméje. De kétségkívül a legjobb alkalmat szolgáltatta ahhoz, hogy a tette érett gondolat átlépje a lehetőség és a valóság közötti mezsgyét. Egy szemtanú szerint „*midőn a Sopron V[ár]mege Követe Beszédében az Ország Nagygyaí felől azt az említést tette, hogy ha ezek is a mint reményleni lehet az Országnak ezen Igyekezését hathatósan segíteni fogják, a Nemzeti Culturának bizonyos előmenetelét reményleni lehet, ezen Beszéd után az Ifjú G[róf] Széchenyi Magyar Lovas Kapitány 33 [valójában 34] Esztendő a Magyar Muzeumnak fundamentomát megvető halhatatlan emlékezetű G[róf] Széchenyinek igen méltó Fija 's a' Circularis Sessióknak [kerületi üléseknek] igen szorgalmatos gyakorlója nagy lelkű szavakkal ezen Ajánlást tette: T[iszte]l Statusok és Rendek! Én ugyan Nagy nem vagyok, de Vagyonos ember vagyok, azért Nemzeti Nyelvemnek gyarapítására egy egész Esztendei Jövedelmemet ajánlom, úgy hogy ennek a' kívánt Célra való fordítása 's el rendelése mindenkor az Ország Gyűlésétől függjön.*

Ezen váratlanul történt Ajánlás a' nagy buzgósággal folytatott Tárgy felett tartatott Tanácskozás közben úgy el lágyította az egyben gyűlt Statusoknak szíveiket, hogy többnyire minden Követeknek könnyeket iszart ki szemekükből 's kevés ideig tartó, el némító mély hallgatás után, mindenfelől a' sokszorozva megújított Éljen kiáltás harsogott 's a' Statusok által a' Magyar Hazá Nevében ezen példás Hazafinak az Édes Attya nagy Erdemeinek meg említésével is buzgó köszönet tétetett.”

Az Akadémia megalapítása azért is válhatott szimbólummá, mert Széchenyi ettől kezdve majd két és fél évtizeden át töretlenül, a rá jellemző szívósággal és találekonyssággal vetett fel újabb és újabb eszméket, indított újabb és újabb vállalkozásokat annak az átfogó programnak a megvalósítására, amelyben elsőként foglalta rendszerbe a feudális-rendi világból a modern, polgári gazdaságba és társadalomba vezető átmenet legfontosabb teendőit. Hitel kell, hangsúlyozta hamarosan megjelenő, korszakos jelentőségű könyvében (1830), gazdasági vállalkozásainkhoz csakúgy, mint az úri gögből, jobbágyi alázatból kibontakozó személyes kapcsolatainkban. „*Közepesülmi*” kell, vagyis nemzeti centrumra van szükség, ahol összetalálkozhatnak a változtatásra törekvő erők, ahol eszmecserejükből modern, kritikai közvélemény születik, ahol megvitatják a teendőket és ellenőrzik azok végrehajtását. Lőverseny kell, a lőtenyésztés gazdasági és katonai érdekein túl főképp azért, hogy az arisztokrácia és a vagyonos réteg ennek révén is összegyűljön, és mind több legyen az „*eszmésürlő*”

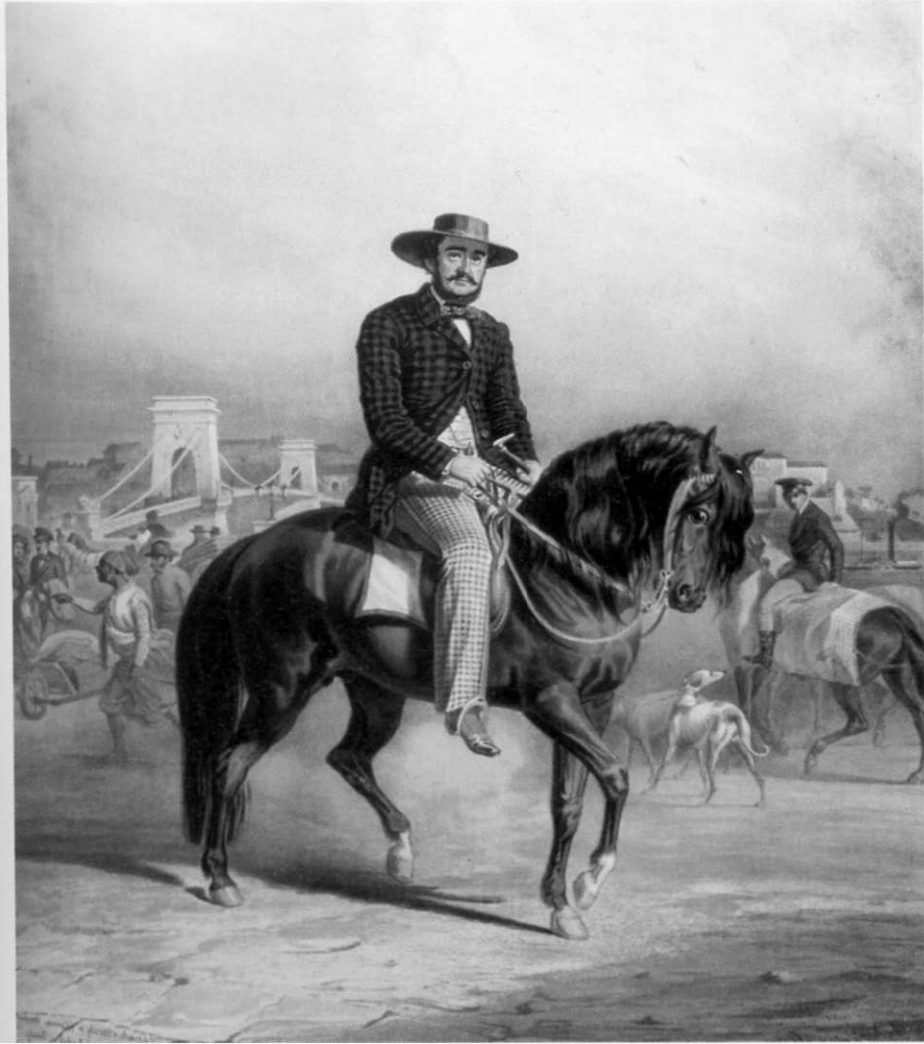
dásra” az alkalom. Casino kell – tulajdonképpen klub –, mert az a politikai informálódás és véleményalkotás ideális helyszíne. Szabályozni kell a Vaskapunál a Dunát, hogy a folyó ne legyen „vak zsák” többé, és így Pest lehessen a Kelet-Európa és a Balkán felé irányuló anyagi és szellem export grandiózus elosztóállomása. Híd kell, hogy a középkorias elkülönültségüket még őrizgető városokból a gazdasági forgalom és a közlekedés végződése révén nagyváros és mindezek végzős folyamanyaként igazi magyar főváros alakuljon, amelynek gazdasági ereje akár az egész Habsburg Birodalom uralkodói centrumát is átcsábíthatja Bécsből a magyar Duna partjára. Óbudai hajógyár kell, meg hengermalom, a Gellérthegyen Nemzeti Pantheon, a Duna-parton Nemzeti Színház, a Balatonon gőzhajózás, selyemhernyókat tápláló szederfasorok a falvak főutcáin, higiénikusan zubogó tisztálkodási készülékek a kastélyok, polgárlakások, parasztporták folyósóvégein, gázvilágítás, csónakda, egészségnevelő sportintézmények – és még sorolhatnánk egy ragyogó élme tucatnyi nagyszerű vízióját, amelyek egy részét már maga a gróf megvalósította.

őszintén hinni tudott a bécsi kormány és Metternich herceg sokat hangoztatott reformszándékában. A merőben eltérő tapasztalatokból építkező erdélyi báró, aki tetteleg szegült ellen a törvénytelen újoncozásnak, a vármegyei nemesség politikáló felső rétegében vélte felismerni a szükséges politikai támaszt, de oly módon, hogy ezt a rendi-sérelmi oppozícióba merevedett, provinciális réteget ugyanakkor elindítsa a modern, liberális reformellenzéké fejlődés útján. Kiemelkedő képességei révén Wesselényinek ezek az erőfeszítései végül sikerrel is jártak, és az 1832. évi országgyűlésre az alsótábla követinek dominanciájával létrejött az egyesült ellenzék, amely készen állt arra, hogy új – immár polgári, liberális – tartalommal töltsen meg a rendi-sérelmi ellenállás hagyományos kereteit. Széchenyi természetesen számos témában egyetértett és együtt szavazott ezzel az ellenzékkel, néhány vezetőjével pedig – főként Kölcsey Ferencel és Deák Ferencel – mélyen rokonszenvezett, de a megyei nemesség egészétől való előítéletes viselkedése folytán képtelen volt felismerni bennük azt az erőt, amely erkölcsileg és anyagiilag valóban újjáteremtheti Magyarországot.

földön megjelenő – Stadium (1833) eszméi forogtak. Tekintélye, népszerűsége alapján a hazafiak sorában a legelső helyet foglalta el, és sikereivel párhuzamosan terebélyesedett az államférfi mítosza, aki képes volt rá és vállalta, hogy a modern világ kihívásait felismerve, felébressze a nemzetet a feudális tunyaság, a nemtörődomség évszázados álmából. Valójában persze a nemzet már ébren volt, s éppen keresni kezdte sokasodó bajainak okát. Az agrártudományok olyan úttörői, mint Balásházy János, Kisszántói Pethe Ferenc, Nagyváthy János, avagy bontakozó irodalmunk jeles alakjai Kazinczytól Kölcseyig nagyon sokat végiggondoltak és kimondtak már abból, ami magyarázatot adhatott a kor emberének válságerzetére. Széchenyi valódi szerepét, tetteinek, fellépésének igazi jelentőségét pár évvel később, nagy vitájuk során Kossuth Lajos fogalmazta meg olyan pontosan, hogy az utókor történéseinek sincs igazán mit hozzátenniük: „Gróf Széchenyit a kor szükségének hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvévé lön; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik. [...] Ujjait a kornak utóerére tevő, és megértette lükteit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt legnagyobb magyarnak.”

E gazdag évtized fordulópontja az 1836-os esztendő. A Lánchíd ügyében megszületett az áttörés, méghozzá a feudális kiváltságrendszer felszámolásáért vívott küzdelem hatalmas győzelmeként: a hídtörvény – azzal, hogy a hídvámfizetés általános kötelezettségét kimondta – az első igazi rést ütötte a nemesi előjogok (konkrétan az adómentesség) falán. A gróf magánéletében is alapvető fordulat következett be: a már két esztendeje özvegy Crescence grófnő ekkor mondott végre igent állhatatos kérésének, és hamarosan két fiúgyermekkel, Bélával (1837) és Ödönnel (1839) ajándékozta meg férjét. Másfelől vállalkozásainak addig jobbára derült egén is ekkoriban kezdtek gonosz politikai viharfelhők gyülekezni. Metternich kancellár és a birodalmi vezérkar megelégedte a reformellenzék gyarapodását, és rájuk lesújtva – az első országos vezért, Wesselényit, azután az országgyűlési ifjakat reprezentáló Lovassy Lászlót és a modern politikai nyilvánosság létrehozásán fáradozó Kossuth Lajost letartóztatva és perbe fogva – igencsak leszűkítette a tervei megvalósulásáért joggal aggódó Széchenyi mozgásterét. Bár a gróf a terrorpolitikát mélyen elítélte, a történekeért – annyit kárhoztott „ujjhúzó” politikájuk miatt – egykori barátját és annak „kompániáját” is felelősnek tartotta. Ám becsületére legyen mondva, hogy ennek ellenére mindent megtett a közben lassan megvakuló Wesselényi megmentéséért.

Az 1839–40. évi országgyűlés Deák vezette ellenzéke végül elérte a terrorpolitika felszámolását. A nagybeteg báró ekkor már szanatóriumba kényszerülve próbált gyógyírt keresni végzetes bajára, Lovassy pedig egyenesen megőrült a börtönévek során – egyedül Kossuth Lajos lépett ki újabb küzdelemre készen börtönéből. 1840. június 9-én, Pest vármegye közgyűlésén megragadta az alkalmat, hogy köszönetet mondjon a támogatásért és családja segítségével. Valójában persze politikustársai tartoztak neki őszinte köszönettel, hiszen helytállása a rafinált fizikai és lelki győtrések közepette, meg nem alkuvó kitarása a szólás-szabadság ügye mellett olyan – egyszerre po-

A nagy sikerek azonban kudarcokkal változnak. Az erényszövetségben egyesülő mágánásifjak élcsapatszerépéről szőtt gyönyörű utópia lassanként szertefoszlott, és az addig elválaszthatatlan jó barátok külön útra lépnek. Mi lesz az az erő, amely a hovatovább elodázhatatlan reformokat végül megvalósítja a két hazában? A gróf, sorsából, társadalmi kapcsolataiból, politikai hajlékonyságából adódóan,

1831 folyamán a két barát kapcsolatában végbement a régóta érelődő szakadás; a formális jó viszony továbbra is megmaradt ugyan, csak a belső tűz hamvadt el s vette át helyét a jég. Mindemellert Széchenyi az 1830-as években ért pályafutásának igazi csúcsára. Szerzte az országban beindultak vállalkozásai, és a közélet fórumain halhatatlan könyvtriásza, a *Hitel*, a *Világ* (1832) és a – cenzúra miatt kül-

litikai és morális – példát és tartást adott a liberális ellenzéki mozgalomnak, amely jelentősen hozzájárult a metternichi erős kéz politikájának kudarcához. Ekkor, ebben a beszédben nevezte Széchenyi Istvánt a „*legnagyobb magyarnak*” – ám a gróf, mint utóbb kiderült, nem örült a megiszteltetésnek. Őt hónappal később, amikor Kossuth megismételte kijelentését, Széchenyi személyesen is jelen volt, és aznap naplóbejegyzésében így örököltette meg a jelenetet: „*Kossuth megragad egy alkalmat, hogy a legnagyobb magyarnak nevezzen. Dübörög, hosszú tetszés. Én nem indulok meg. Később: Kossuthnak, »Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat.«*”

Vajon mi lehet e fanyalgás, tartózkodás oka? Alapvetően az, hogy Kossuth valójában nem Széchenyi apoteózisát zengte, hanem a maga életútjának a reformokkal való összekapcsolódásáról szövegezt, és ennek kapcsán, egy sajátos összefüggésben említette meg a másik halhatatlan érdemeit. Beszéde csúcspontján díszítette fel e valóban egyedülálló tiszteleti névvel, de tetteiről már múlt időben szövegezte, miáltal lényegében felül és így kívül emelte őt a reformokért küzdők táborán! A lélekemelő szavak kísérete nem tetszett tehát az igencsak érzékeny grófnak. Az, hogy itt végső soron nem róla van szó, noha őt dicsérik, hogy példakép már csupán, s nem a napi küzdelmek vezére vagy legalábbis osztályosa. Azt is nyilván érezte, hogy Kossuth a „legnagyobb magyar” kifejezéssel közeledni akar hozzá. Ám a volt államfogoly hiába kereste fel a hazafias vállalkozások köztisztületben álló elharcosát, hogy a fogsága idején családjának gyűjtött összeget egy Széchenyi védnöksége alatt álló iparegyesület – vagy annak iskolája – céljára adományozza. A gróf – aki naplójában a baráti és hazafias áldozatkészség e nemes jelt „összekoldult” pénznek nevezte – hidegen elhárította a közeledési gesztust. Az ilyen mérvű ellenszenvre persze már aligha elegendő magyarázat a megegyülési beszéd jól szerkesztett kontextusa, és Széchenyi naplóját olvasva nem is nehéz megtalálni a pontos okot. Kossuth – a korai zempléni pletykák, egykori kéziratok újságja, az *Országgyűlési Tudósítások* egyes felreértett kitételei, továbbá kaszinóbeli felvételének elutasítása mellett – elsősorban az ekkorra már ellenfélle váló egykori jó barátához, Wesselényi Miklóshoz fűződő szoros politikai kapcsolata és személyes barátsága miatt lett persona non grata a *Hittel* írójának szemében.

Kossuth Lajos még hozzá sem kezdett a *Pesti Hírlap* cikkeinek írásához, a liberális centrumhoz tartozó reformer helyett már régen a veszedelmes néplázítót látta benne az a férfi, akit ő nevezett el a „legnagyobb magyarnak”. Ez a tény alapvetően meghatározta az 1841-ben kibontakozó ún. „*Kelet népe*”-vitát, vagyis azt a polémia, amelynek során Széchenyi külön könyvben igyekezett bizonyítani ellenfele „modorának” forradalmi veszélyességét. Véleményével azonban egyedül maradt: a reformellenzék teljes vezérkara, Deáktól Wesselényiig, *Telesi Lászlótól* *Batthyány Lajosig*, *Vörösmarty Mihálytól* *Eötvös József*ig kárhoztatta támadását, és ha eltérő mértékben is, de Kossuth és a *Pesti Hírlap* mellett tette le a voksát. Ám a vita végigivelt az egész évtizeden, mégpedig főképp azért, mert már kitörése pillana-

tában sem csupán érvek harca volt, hanem két generáció, két társadalmi csoport, két eltérő lelkiállapot, gondolkodásmód, mentalitás összecsapása is. Az ellenfelek eleve előítéletes keretben látták egymást, így minden szó, érv, gesztus csak annyiban és úgy hatott, ahogyan átfért a preconcepció rácsain. Az a Kossuth, aki a valóságban a liberális derékhatad mozgatta, a gróf szemüvegén át jakobinus néplázítónak látszott, míg Széchenyiről a lapszerkesztő tartotta azt, hogy akaratlanul is a konzervatívok és az udvar székértelője.

Persze, jó néhány konkrét élmény akadt mindkét oldalon, amely megtöltötte az előítéletes keretet: a már említettek közül Kossuth kaszinóbeli tagságának elutasítása vagy a „*Kelet népe*”-vita, azután az akadémiai beszéd (amelyben a gróf kizárólag az ellenzék tette felelőssé a nemzetiségekkel szembeni nacionalista szűkkeblűségért), majd az önadózásról, illetve a védeyleti mozgalomról kibontakozó újabb tollháborúk stb. Ahogy múlt az idő, ilyen előzmények után bármelyikük bármit szövegezt vagy cselekedett, azonnal ezernyi beépített reflexet riadóztatott a másik agyában. Mindezek a lényeges szubjektív mozzanatok azonban nem fedhetik el azt a tény, hogy a vita – tartalmilag – a feudális elmaradottságból a polgári Magyarországhoz átvezető reformfolyamat két szakasza, a ’30-as és a ’40-es évek közötti vita volt, és mivel az előbbi eredményein épült fel az utóbbi, a konkrét kérdések majd mindegyikében a Kossuth által képviselt ellenzéki centrum igazát bizonyította az élet Széchenyi lassabb tempót kívánó, ám így a végzetes lemaradást kockáztató javaslatai ellenében. Mindennél világosabban bizonyítja ezt a kor kétségkívül legelesebb, az átalakulás lényegét érintő problémájában, a jobbágykérdésben megnyilvánuló nézetkülönbség. Széchenyi hosszú ideig az örökváltás önkéntes változtatának törvénybe iktatását is elutasította, mert a tulajdonviszonyokba való megengedhetetlen beavatkozásnak ítélte. (Természetesen ő is ezt tekintette a megoldásnak, de úgy vélte, az csak a jobbágy és a földesúr szabad alkuja révén valósulhat meg.) Ám Kossuth és elvbarátai már a negyvenes évek elején világosan látták azt a – későbbi korok történeti vizsgálatai által messzeemenően igazolt – tény, hogy tömeges méretekben csakis az állami kárpótlással összekötött, kötelező örökváltás vezetett igazi jobbágyfelszabadításhoz.

Széchenyi 1845-től elvállalta a Helytartótanács közlekedésügyi bizottságának vezetését – ma ez miniszteri posztjának felelne meg. A „fontolva haladó” fiatal konzervatívok azért hívták meg a kormányba, mert remek kirakatként vélték programját: a valódi változtatás legkisebb kockázatával ugyanis még leginkább a közlekedési kezdeményezések terén demonstrálhatták a bécsi udvar sokat hangoztatott, de a gyakorlatban addig nemigen demonstrálható reformszándékát. Persze a gróf önkéntes és feltételes szövetséges lett csupán, nem Metternichék janicsárja. Függetlenségét hangsúlyozandó, nem fogadott el fizetést, csak a hivatalos ténnyel kapcsolatos költségtérítést. Az ellenzéki közvélemény azonban elítélte ezt a lépését, és őt sajnos éppen abban csalódott leginkább, amivel az igazát egyedül bizonyíthatta volna: ugyanis az ígéretek ellenére sem

kapott elegendő pénzt, így ólomléptekkel haladt csupán közlekedési reformterveinek megvalósítása. Széchenyi nagy álma, a középutas liberalizmus illúziójának bizonyult, és a sereg nélküli tábornokra rászakadt a politikai magány. Beteljesült a *Politikai program töredékek* lapjain egy forárgó hölgy szájába adott jóslata: „*Studia, mi lesz a sorsa? Megmondom: sem odafent, sem idelelent nem fognak Önnek hinni.*”

Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy Széchenyi otthagya az Apponyi-féle újkonzervatív kormányzatot. Nem ismerhette be személyes kudarcát, mert a politikai vezérszerephez való ragaszkodásnak „élettani” funkciója volt: ennek morális felelősségével ellensúlyozta mind élesebb belső kétségeit, egyre komolyabb lelki egyensúlyzavarait. Hiszen a nappalok kivételes eréllyel és találatonysággal intézkedő „menedzsere” mellett ott volt az éjszakák tépelődő, önmarcangoló, kétségektől gyötört, örökös öngyilkossági készlettel viaskodó naplóírója, aki mind kevésbé érzett magában erőt ahhoz, hogy eltorlaszolja az utat a démonok támadása elől. Pedig minden korábban hatalmasabb próbatétel közeledett. Mivel Széchenyi a magyarságot gyengének tartotta a birodalommal való konfliktusok vállalására, végzetesnek hitte Kossuth és Batthyány „szakitásos” politikáját – így 1847-ben az ő elensúlyozásuk érdekében vállalt követi szerepet az utolsó rendi országgyűlés alsótábláján. Amikor pedig 1848 februárjában szállongani kezdtek a „népek tavaszának” első hírei, kétségbeesett lépéssel akarta elejét venni annak, hogy a reformerek megpróbálják kihasználni az udvar szorult helyzetét: felajánlotta Apponyi György kancellárnak, hogy teljhatalmú biztostként megfékezi, sőt ha kell, szétveri az országgyűlést.

Ki tudja, hogyan emlékeznénk ma a „legnagyobb magyarra”, ha a birodalom vezetői kapva kapnak az ajánlaton? Persze, nem politikai józanságból, hanem féltékenységből és kicsinyességből utasították el az ötletet – ám végül mégiscsak megmentették a grótot egy bizonyára jó szándékú, de komoly politikai baklövéstől. Amikor azután 1848. március 13-án a császárvárosban is győzött a forradalom, Széchenyi fényes tanújelét adta a legfontosabb politikusi tehetségnek: a realitásérzéknek. Nemcsak készséggel elismerte, hogy ellenfeleinek volt igazuk, de azt is felismerte, hogy immár egyedül ők állhatják útját az anarchiának, így hozzájuk csatlakozva hamarosan posztot vállalt Batthyány Lajos első felelős magyar kormányában. Tartalmilag nézve persze majd-hogynem „hivatalban maradt”, mert közlekedés- és közmunkaügyi miniszterként a korábbihoz hasonló feladatkört látott el. Ténylegesen cselekedni azonban nemigen volt módja, mert kezdetben a pénz hiányzott hozzá, majd a politikai-katonai helyzet alakulása szorította háttérbe tárcájának igényeit. De jelenléte a kormányban, közvetítő lépései az udvar felé és alkalmanként Batthyányt helyettesítő tevékenysége igen fontos összetevője volt azoknak az erőfeszítéseknek, amelyek a forradalom eredményeit próbálták konszolidálni.

Ám nem véletlenül uralja el 1848 forró nyarán a gróf politikai hangulatvilágát a *Dante* remekművéből, a pokol kapujáról vett jelmondat: „*Hagyjátok fel minden reménytel!*” Ha kezdetben még fel is csillant olykor-olykor írásai-

ban a bizakodás, a forradalmak tavaszát követő ellenforradalmi nyár nehézségei közepette végképp úrrá lett szellemén a zsidóság. 1848 eseményei végképp lehetetlenné tették számára a korábban kialakított lelki terápiát: a nemzetközi látóhatár elborulása, tetézve a hazai problémákkal, a magának kitalált szerep foglyává tette a gróft. Ha tényleg ő ébresztette fel polgári iparkodásra az ázsiai tespedtségbe süllyedt nemzetet, hát most viselje a társadalmi indulatok elszabadulásának és a Habsburg Birodalommal kialakuló fegyveres élet-halálharcnak a felelősségét is! A zsákutcás lelkiállapot biztos jeleként erősödtek fel a nyár eleji hetekben üldözési félelmek: így például Béla fiával kézen fogva többször is átsétált – mutatványosokat megszegényítő bravúrral – a félkész hid láncain Budára, hogy ha majd támad a csöcselék, a tizenegy éves fiú is használni tudja ezt a rendhagyó túlélési technikát. Aligha túlzás, hogy Széchenyi bizonyos értelemben végül is belemenekült a betegségbe, a vezekléses bűnhődés klasszikus keresztény sémájában keresve az önvadakat ellensúlyozni

képes pszichológiai mintát. „Nekem tönkre kell mennem, nekem győtrődnöm kell, hogy némileg megtisztuljak bűneimtől!” – olvassuk naplójában. A nyár végi hetek története nem egyéb, mint egyre gyorsuló fizikai és lelki tönkremenetelének krónikája.

A mind sötétebb politikai kilátásokat mutató külső élményvilág esősorban közvetítő tényezők – a zaklatott életmód, a hiányos táplálkozás, a krónikus alvászavar, családjának Cenkre küldése miatt az érzelmi ellensúlyok és a fizikai felügyelet elvesztése stb. – révén tönkretették szervezetét. A leromlott fizikum az alkati hajlammal találkozva végül szeptember első napjaiban kiváltotta a súlyos hallucinációkkal kísért izgalmi állapotot. Orvosa, *Almási Balogh Pál* vitte el a Bécs egyik külvárosában fekvő döblingi idegszanatóriumba, útközben többször is megküzdve a beteg öngyilkossági kísérleteivel. S miközben Európa csendes lett, újra csendes, mert elzúgtak forradalmi, és a letiport Magyarországon berendezkedett az orosz segítséggel győztes osztrák önkényuralom, nagyon lassan és fo-

kozatosan, de megkezdődött Széchenyi szellemi feltisztulásának folyamata.

Ám a „legnagyobb magyar” már sohasem gyógyult meg. Az elmekörtán mai állása szerint, ha a pszichózis egyszer kitör, többé nem múlik el, csupán az újabb roham elérézésének ideje nyújtható, illetve hevessege mérsékelhető. A gróf viselkedésének jó néhány kóros eleme a javulási periódusban is megmaradt, így gyakran törtek rá mániás rohamok (pl. krónikus felolvasási vagy beszédkénszer), míg a lehangolt fázisokban tíz- és tizezredszer is eljátszotta fuvoláján (a „csákányon”, ahogy elnevezte) ugyanazt a melódiát. Két igen rövid és korai esetet leszámítva, magát az épületet sem hagyta el többé. Akik viszont az ötvenes évek második felében találkoztak a remek társalgóval és a vitriolos pamfletíróval, gyakran egészségesnek hitték, mert nem voltak, nem lehettek tisztában betegségének valódi természetével. Az ekkoriban már újra magas színvonalú értelmiségi munkára képes gróf előbb csak magának fogalmazta rendszerkritikus írásait – egy részük nem véletlenül kapta később a *Nagy Magyar Szatíra* címet. Ám amikor 1858-ban kezébe került *Alexander Bach* belügyminiszter öndicsérő broszúrája, leleplező röpiratot készített ellene, melyet Béla fia, annak angliai barátai és az emigráns bencés tudós, *Rónay Jácint* segítségével adatott ki Londonban.

Az *Ein Blick...* sikere visszahatott a hazai közvélemény forrongására, de sajnós a rendőrség figyelmét is ráirányította arra a titkos „sajtóközpont”, amelyet ekkorra a „legnagyobb magyar” az intézetben berendezett.

Széchenyi ugyan továbbra is csak a Habsburg Birodalomban tudta elképzelni Magyarország jövőjét, de eszével, szívével egyaránt gyűlölte a legalább annyira gonosznak, mint amennyire ostobának bizonyuló önkényuralmi rendszert. Ellene küzdve lelte meg újra a maga történelmi helyét, visszatalálva honfitársai többségének oldalára. Ám az 1860 márciusának elején több helyszínen megtartott rendőrségi házkutatás nemcsak a sajtóközpontot leplezte le és a *Blick* szerzőségére talált egyértelmű bizonyítékot. A rendőrök a „szatírának” arra a példányára is rátették a kezüket, amelyben *Ferenc József* „elbizott, kevély, szívtelen, rövidesű, vért szomjazó” uralkodóként szerepelt. A gróft közvetett célzások útján azzal fenyegették meg, hogy felségértésért perbe fogják, sőt, állami elme-
gyógyintézetbe szállíttatják át.

Csak első pillantásra ellentmondás, de igaz: a beteg ember, aki egész felnőtt életén át állandó öngyilkossági kényszerképzetekkel küszködött, most nem akart meghalni. Érzekelte az önkényuralom válságát, és bízott a kibontakozásban, amelyről joggal gondolta, hogy el fogja hozni Magyarország önrendelkezésének helyreállítását. De mindannak a testi és lelki borzalomnak az elviseléséhez, amelyet egy állami „bolondokháza” jelentett, nem érzett magában elég erőt – és ennek elviselhetetlensége erőltette végül a pisztolyt a kezébe. Temetésén és a tiszteletére tartott megemlékezéseken tízezrek vettek részt – a levert szabadságharc óta nem vonult ki ekkora tömeg politikai okból az utcára. Az ember meghalt, de az újkori magyar történelem talán leghatásosabb mítosza elindult hódító útjára. ♦

